

NAGRADA I KAZNA - MODIFIKATORI PONAŠANJA I ORIJENTACIJE MLADIH

Rezime:

Rad se bavi komparativnom analizom relevantne literature koja se tiče efikasnosti sistema nagrade i kazne, njihovoj pravednosti i proizvoljnosti, (ne)motivisanosti mladih u cilju modifikovanja ponašanja i orijentacije. Primena nagrađivanja i kažnjavanja zahteva poznavanje i ispunjavanje nekoliko uslova kojima se obezbeđuje njihova efikasnost. Cilj našeg teorijsko kvalitativnog istraživanja jeste podržavanje hipoteze da nagrađivanje i kažnjavanje imaju značajnu ulogu u vrednosnoj orijentaciji mladih. Smatra se da je to naširoko podržana teza i nakon redefinisanja brojnih studija, evidentno je da je veza prisutna. Dvosmerni efekti postoje, što znači da se kreću i u dvosmernim pravcima. Kako bi uspeh strategije bio delotvoran, potrebno je upoznati se sa kauzalnošću vaspitnih postupaka u funkciji emocionalnosti mladih. Za navedene aspekte kao sugestija u daljem istraživanju, može biti korisno primeniti drugačije pristupe sa naglašenim isticanjem konteksta istraživanja i njegovog sadržaja. Ključne reči: Nagrada, kazna, orijentacija, ponašanje, emocije.

UVOD

Vaspitanje kao proces formiranja duha i ličnosti, oduvek je najsudbosijsije uticalo na mlade. Glavni vaspitni problem koji se u periodu tranzicije postavlja pred agense socijalizacije je moralno vaspitanje. Promene koje su nastale u naše krizno vreme negativno su se odrazile upravo na moralnu stranu ličnosti. Za razliku od nastavnih metoda, metode moralnog vaspitanja su manje proučavane i razrađivane, ne samo u nas, nego i u drugim zemljama. Na pitanje, kako treba postupati da bi se cilj i zadaci moralnog vaspitanja što potpunije realizovali, odgovor pružaju metode moralnog vaspitanja. Moralno vaspitanje kao univerzalni fenomen se ostvaruje određenim načinima i promišljenim vaspitnim postupcima koji modifikuju ponašanje mladih i usmeravaju ga ka opredeljivanju za ličnu vrednosnu orijentaciju.. Iz tog razloga, razumevanje suštine moralnog aspekta jedna je od fundamentalnih hipoteza uspešnog razvijanja i formiranja moralne ličnosti. Svako društvo u svom istorijskom razvoju implementira različite metode moralnog vaspitanja. U cilju razvoja celovite ličnosti, primenjivale su se različite forme ubeđivanja, objašnjavanja, vežbanja moralnih veština, motivisanja...

Integralnim formativnim procesom, dolazi se do usavršavanja i otkrivanja novih formi i načina vaspitnih postupaka moralnog vaspitanja tj.

nastaje organizaciona kompatibilnost u fenomenu – moralno vaspitanje. Kroz metode i postupke (odobrava ili zabranjuje, pohvaljuje ili kritikuje, nagrađuje ili kažnjava), vaspitač (roditelj, nastavnik) upoznaje učenike sa društveno moralnim porukama koji promovišu implicitno moralno vaspitanje. Smatra se da mere podsticanja i sprečavanja (nagrada i kazna) utiču na kvalitet interakcije između roditelja i deteta, nastavnika i učenika, kao i na celokupnu socio-emocionalnu klimu u procesu vaspitanja.

Da bi uopšte došlo do učenja i da bi se učenici misaono aktivirali, potrebni su unutrašnji pokretači i spoljašnji podsticaji.

TEORIJSKO METODOLOŠKA ORIJENTACIJA

Studije pokazuju da su danas nagrade veoma korisna metoda za promenu ponašanja ili podsticanje učenika da nastavi da uradi nešto (Alhassan, 2013). Vitzel i Merker navode da nagrade mogu povećati učenikovu unutrašnju motivaciju za izvršenje nekog zadatka (Witzel & Mercer, 2003). Mogli bismo reći da nagrada predstavlja važan faktor u podsticanju pozitivnog akademskog i socijalnog ponašanja. Oslanjajući se na psihološko-pedagoški pristup u definisanju kazne, „kažnjavanje je smišljeno i namerno davanje negativnih potkrepljivača i uskraćivanje pozitivnih, koje je uslovljeno detetovim nepoželjnim ponašanjem i koje se preduzima s ciljem da se smanji verovatnoća javljanja tog ponašanja“ (Lalić, 2003: 246). Kažnjavanje je veoma popularan metod kojim se utiče na ponašanje učenika u školi. Pritom, postoje dva oblika kažnjavanja: pozitivno i negativno (Ded, 2004). Kao jedna od osnovnih karakteristika postupka kažnjavanja se navodi *intencionalnost* jer se ono uvek primenjuje sa određenom namerom. Kao drugu karakteristiku kazne Lalić (2003) navodi *neprijatnost*. Da bi se postigao efekat kažnjavanja, svaka kazna treba da bude neprijatna onom ko je kažnjen. Kada se učenik oseti neprijatno nakon nekog načinjenog postupka, on će izbegavati da to ponovo uradi.

Istraživanje koje je imalo za cilj ispitivanje efikasnosti nagrade i kazne kao modifikatora ponašanja učenika u učionici je sproveo Ded (Dad, 2004). Ovo istraživanje je pokazalo da: 1. zahvaljujući nastavnicima kažnjeni učenici su razumeli vezu između svog ponašanja i kazne; 2. nastavnici nagrađuju učenike odmah nakon ispoljavanja dobrog ponašanja (isto važi i za kažnjavanje); 3. kažnjavanje učenika ne zavisi od raspoloženja nastavnika; 4. nastavnici pružaju mogućnosti i slabijim učenicima da budu nagrađeni; 5. nastavnici u jednakoj meri nagrađuju i slabe i odlične učenike nakon poželjnog ponašanja (isto važi i za kaznu nakon nepoželjnog ponašanja); 6. nastavnici šalju učenike koji remete čas van učionice na neko vreme, zatim da ih šalju i u čoše, viču ih i kritikuju kada se loše ponašaju; 7. nastavnici daju dodatni domaći zadatak kao kaznu; 8. nastavnici koriste osmeh, tapšanje po ramenu i aktivnosti kao nagradu; 9. nastavnici kažnjavaju učenike korišćenjem gestikulacije i facijalnih ekspresija; 10. nastavnici koriste tokene kako bi nagradili učenike, ali ih i oduzimaju od učenika kada se nepoželjno ponašaju; 11. nastavnici nagrađuju rezultate i trud; 12. nastavnici kažnjavaju učenike i tako što im ukidaju neku olakšicu

u kojoj su prethodno uživali i 13. nastavnici koriste kaznu neodložno, dosledno i pošteno.

Čing (Ching, 2012) je sproveo istraživanje s namerom da se ispitaju karakteristike sistema nagrade i kazne, kao i percepcije učenika o efikasnosti sistema koji se trenutno koriste. Ovo istraživanje se bavi načinom na koji nagrade i kazne, mogu ili ne mogu, motivisati učenike da se uključe u proces učenja i promene svoje ponašanje. Zatim, pronađeno je da se od nagrada najviše koriste sertifikati, krediti ili dodatne, posebne privilegije, medalje i pokloni. Najčešće korišćene kazne su davanje zaduženja (velika i mala zaduženja – ekvivalentno smanjenju ocena), konstruktivne kazne kao što su prepisivanje ili recitovanje pesama, itd., ostajanje posle časova, smanjenje ocene, i usmene opomene (ukor), respektivno. Podaci takođe ukazuju da postoji veliki broj studenata koji ne shvataju u školi da postoji sistem nagrade i kazne. Rezultati su pokazali da, iako je školska politika težila tome da poveže svoje sisteme nagrade i kazne sa pozitivnim disciplinskim pristupom, u praksi je izgledalo da je veća važnost data kaznama za loše ponašanje nego povećanoj angažovanosti i motivaciji. Učenici su sticali utisak da je nagrada jako povezana sa radom a kazna sa ponašanjem. Preporučuje se dalja dublja analiza kako bi se bolje razumele razlike u vrstama škole i nivou učenika (stariji razredi srednje škole/brucosi).

Istraživanje koje su uradili Ruter i saradnici (Rutter at all) pokazalo je da postoji pozitivna korelacija između škola u kojima je pohvala na času češća s jedne strane, i boljeg ponašanja učenika i niže stope delikventnosti, s druge strane. Pored toga, istraživanje je pokazalo da nastavnici ne hvale i ne odobravaju često u srednjoj školi. Veoma retko se daju pohvale, a i tada nisu predviđene da deluju kao potkrepljivači. Imajući u vidu celokupnu efikasnost, oni smatraju da je nagrada efikasnija od kazne i kada je u pitanju rad i ponašanje na času. Neke od strategija koje se mogu primenjivati i kao podsticaji i kao sankcije pokazale su se efikasnije kao podsticaji. One obuhvataju fidbek o radu u školi, izveštaj, roditelji koji reaguju nagradom pre nego kaznom kada saznaju o učenikovim postignućima u školi, simboličke strategije, i nastavnikova pohvala pre nego ukor. Pored svega toga, otkriveno je, da je javni ukor neefikasniji od privatnog ukora; privatna diskusija je efikasnija od javnog ukora i od privatnog ukora takođe, a efikasnija je i od slanja kod direktora; diskusija roditelja i nastavnika je efikasnija nego samo informisanje roditelja o učenikovim postignućima; izveštaj je efikasniji fidbek od svakodnevnog ocenjivanja i komentara za školski rad; sedenje problematičnog deteta blizu nastavnika je efikasnije nego da ga nastavnik udalji od ostalih učenika; dodatni rad kao kazna je efikasniji za loš rad nego za nedolično ponašanje (Wong at all., 1992).

Matera (Matera) ukazuje da su dosadašnja istraživanja pokazala da nagrade i kazne mogu povećati motivaciju kod učenika i poboljšati njihov akademski uspeh. Cilj ovog istraživanja, je razumevanje i otkrivanje kako učenici reaguju motivaciono kada nastavnici koriste nagrade i kazne (npr. slatkiš kao nagradu, ostajanje posle časova kao kaznu). Najbitniji rezultat ovog istraživanja je da kada su nastavnici prestali sa nagrađivanjem i kažnjavanjem, ponašanje učenika se promenilo ili se vratilo u prvobitan oblik. Dakle, izgleda da uticaji na motivaciju nisu bili dugoročni. Preporuka

nastavnicima od ovog istraživača je da daju bolja uputstva učenicima i da tako povećaju nivo njihove unutrašnje motivacije (Matera, 2009).

Kada je reč o kažnjavanju, najpre treba da kažemo da istraživanja pokazuju da učenici jasno razlikuju kaznu koja je pravedna od one koja je proizvoljna ili zasnovana na netačnim procenama događaja, što može pogoršati situaciju kažnjavanja (Vučetić i Lalić, 2007). Prema tome, nastavnik kada se odluči da kazni učenika, treba da prilagodi kaznu učeniku ali i postupku koji se kažnjava. Eksperimentalnim uslovima utvrđeno je da (Lalić, 2003) fizička blizina, između osobe koja opominje i osobe koja se opominje, utiče na uspešno delovanje opomene. Pored toga, ona je svojim istraživanjem dobila podatak da se uspešnost kazne može povećati ako nastavnik kažnjavajući učenika, istovremeno mu i objašnjava šta je neželjeni postupak i šta treba da učini.

I za pozitivne efekte pohvale postoje israživanja koja dokazuju to. Motivacijska vrednost pohvale, potvrđena je i mnogim empirijskim istraživanjima koja su, uz to, dala i niz konkretnih sugestija. Analiza istraživanja fenomena verbalne stimulacije iz niza radova ukazuje na zaključak da verbalna nagrada, odnosno pohvala, doprinosi unutrašnjoj motivaciji. Subjekti nagrađeni verbalnom pohvalom (pozitivnom povratnom spregom) pokazali su značajno višu unutrašnju motivaciju nego nenagrađeni subjekti (Lalić, 2002).

Na osnovu svega navedenog, može se primetiti da, i domaći i strani autori percipiraju efikasnost ova dva vaspitna postupka. Iz navedenih rezultata istraživanja možemo primetiti da je i u drugim zemljama zastupljen sistem nagrađivanja i kažnjavanja koji je veoma sličan našem. Pored toga, autori (Wong at all., 1992; Lalić, 2002, 2003; Witzel & Mercer, 2003; Ded, 2004; Vučetić i Lalić, 2007; Matera, 2009; Ching, 2012; Alhasan, 2013) slažu se i u definisanju nagrada i kazni, ali pokazuju i slaganje i u tome da imaju značajnu ulogu u motivisanju učenika, kao i u poboljšanju akademskog uspeha i modifikaciji ponašanja. Naravno, kao i za sve, i za ova dva postupka postoje pozitivni i negativni efekti. U skladu s tim, čini se neophodnim da nastavnici budu dobro upoznati sa time, kao i sa faktorima i uslovima koji omogućavaju uspešniju primenu nagrada i kazni. Mi ćemo kroz teorijsko kvalitativno istraživanje ispitati da li nagrađivanje i kažnjavanje zaista ima značajnu ulogu u motiivisanju učenika, kao i koji oblici su najzastupljeniji u nastavnoj praksi.

Predmet istraživanja

Primena nagrađivanja i kažnjavanja zahteva poznavanje i ispunjavanje nekoliko uslova kojima se obezbeđuje njihova efikasnost. Da bi se primenom nagrade i kazne ostvarili ishodi koji se ovim postupcima žele postići, potrebno je pridržavati se određenih kriterijuma nagrađivanja i kažnjavanja. Kroz teorijsko kvalitativno istraživanje ćemo pokušati da saznamo stepen efikasnosti podsticanja nagrade ili kazne, vaspitne postupke delotvornosti, kao i situacije koje dovode do nagrade ili kazne.

Problem istraživanja

U školi postoji mnogo različitih socijalnih situacija i kontakata od kojih neki predstavljaju motivacione faktore za pojavu i ispoljavanje ponašanja učenika. Zato je neophodno utvrditi koje su to uzročno pedagoške situacije i vaspitni postupci u okviru školske svakodnevnice koji mogu biti modifikatori ponašanja i orijentacije mladih.

Cilj i karakter (strategija) istraživanja

Cilj našeg istraživanja jeste teorijsko proučavanje relevantne literature dosadašnjih istraživanja o modifikatorima ponašanja i orijentacije mladih identifikovanjem vaspitnih postupaka – nagrade i kazne zastupljenih u školi kroz prizmu školskih situacija.

TEORIJSKA INTERPRETACIJA ISHODIŠTA

Motivacija jeste veoma kompleksan pojam. Ona predstavlja pokretačku snagu koja podstiče pojedinca da nešto radi. Motivacija ima značajan doprinos školskom (ne)uspehu jer ima dinamičku i integrativnu funkciju u procesu obrazovanja (Brković i sar., 1998). Pritom, motivaciju za učenje je stanje kad osoba ima motiv da nešto uči i nauči. Da bi učenje bilo zaista uspešno, neophodno je da učenik bude dobro motivisan. Tada je veći i misaoni napor i stepen misaone aktivnosti i bolja koncentracija pažnje. Da bi došlo do aktivnosti učenja neophodne su unutrašnje pobude (motivi) ili spoljašnji uticaji, pri čemu će oni odrediti smer učenja kao i njegov intenzitet i trajanje (Prtljaga, 2008). U motivacione faktore uspešnog učenja i pamćenja mogli bismo svrstati sledeće: motiv postignuća; nivo aspiracije; cilj učenja i nameru za učenje; interesovanje za sadržaj učenja; priyatnost – nepriyatnost i stav prema gradivu; rok za koji se nešto uči; poznavanje postignutih rezultata; pohvala i pokuda; nagrada i kazna i saradnja i takmičenje (Bjekić i sar., 2011).

Metoda podsticanja se primenjuje onda kada učenik pokazuje uspeh, pri čemu se pojačava njegova motivacija, ali takođe i kada se nađe pred teškoćama gde mu je potrebna podsticajna pomoć. Značajnu ulogu ova metoda ima kod učenika koji nisu svesni svojih mogućnosti i sposobnosti jer su u procesu razvoja. S obzirom da proces vaspitanja teži ka otkrivanju nečeg novog, nepoznatog, boljeg kao i motiv lične afirmacije, metodu podsticanja potkrepljuje uzajamno poverenje između vaspitača i vaspitanika, koje omogućava težnju ka ostvarenju moralnog cilja. Metoda podsticanja dovodi učenika u situaciju da se oduševi za neki vaspitni rad (za radnje i postupke koje tek uči) i da kroz njega doživljava uzbuđenje (funkcionalnu radost) koje pojačava kvalitet tog učenja (patriotski ponos, afirmacija zbog nekih kulturnih aktivnosti, sažaljenje ili srdžba zbog socijalnih problema u svojoj sredini i sl.). Učenika treba stavljati u situaciju da otkrije skrivena osećanja, omogućiti mu da se raduje svome razvoju i napretku. Ko oseća nešto živo i snažno, taj će i učiniti nešto, pre nego onaj koji samo misli o tome.

Nagrade su izuzetno korisne kada nemate vremena niti prilike da deci pružite ono što im je potrebno. Postoje trenutci kada nismo u mogućnosti da deci pružimo ono što im je u datom momentu neophodno. U tim trenucima nagrade će stvoriti privremenu želju za saradnjom.

Umesto što pokušavamo da kontrolu povratimo pretnjama ili kažnjavanjem, u onim trenucima kada se naša deca protive saradnji, kontrolu možemo da povratimo nagrađivanjem. Davanje nagrade često budi saradnju. Veoma je važno za decu da nauče da je život proces u kome se daje i prima. Ukoliko daš, tada ćeš i dobiti. Da bi dobio više, moraš dati više. Svaki put kada tražimo od dece da daju malo više, moramo više i da im pružimo, tako ih učimo ovoj važnoj životnoj lekciji. Time uče kako da se dogovaraju i pregovaraju. Shvataju da zaslužuju više kada daju više i nauče da odlože svoje –trenutne želje u korist nekog većeg cilja u budućnosti. Deci su prvenstveno potrebne nagrade da bi prevazišla svoj otpor u momentima kada ne dobijaju ono što im je neophodno. Nagrada im jednostavno uliva nadu da će dobiti više i odjednom se vraćaju svojoj prirodnoj želji za saradnjom. Dogovarati se sa njima i obećavati im nagradu ne znači udovoljavati im, popuštati im i davati im sve što požele. U stvari, sasvim je suprotno; nagrađivati znači tražiti od deteta da udovolji vašim željama i da zauzvrat dobije više kasnije. To je jedan od najmoćnijih načina da se deca nauče odloženoj nagradi. Nekada davanje nagrade nije dovoljno da bi se otpor sveo na minimum i da bi se povećala saradnja. Kada davanje nagrada ne pokazuje uspeh, vreme je da se naglasi svoj autoritet kao onoga koji je odgovoran, da bi povratili kontrolu (Grej, 2001: 141).

Nagrađivanje je događaj koji prati neko ponašanje i pojačava verovatnoću ponovnog javljanja tog ponašanja. Ova široka definicija izjednačava nagrađivanje sa pozitivnim potkrepljenjem i nagradu sa pozitivnim potkrepljivačem. Jednostavnije rečeno, nagrada je sve ono što se osobi kojoj se daje (na koju se odnosi) čini kao privlačno i poželjno i što je navodi da ponovi ponašanje za koje je nagrađena. Problem koji se javlja u postupku nagrađivanja jeste da nagrade imaju relativnu vrednost i da njihovo delovanje zavisi od subjektivnog doživljaja osobe kojoj se daju. Nije svakoj osobi u istoj meri stalo do istih stvari, pa i jedna ista osoba različito vrednuje jednu istu stvar u zavisnosti od vremena i okolnosti. Da bi nastavnik uspešno koristio nagrade u usmeravanju dečjeg ponašanja, potrebno je da pažljivo posmatra i da upozna decu u svom razredu, kako bi znao šta za njih zaista predstavlja nagradu.

U nastavi je često zastupljen način rada gde nastavnik negativnom porukom reaguje na negativno ponašanje učenika a time takva poruka samo povećava mogućnost ponovnog javljanja negativnog ponašanja. Zato, nastavnik treba stalno da inicira razgovor sa učenicima o tome šta je u njihovom radu dobro, u čemu napreduju, šta je konstruktivno, jer ono što treba da preovlađuje u komunikaciji jesu pozitivne poruke (Lalić, 2002).

Sistemi nagrade su efikasni u poboljšanju ponašanja u školi. Međutim, postoji niz faktora koji povećavaju efikasnost primene sistema nagrada. Ti faktori su sledeći: doslednost, pravičnost u podeli nagrada, dodeljivanje nagrade u istom trenutku kada je zaslužena, redovno i često davanje manjih nagrada, kao i mogućnost odabira dostupnih nagrada. Pored toga, od ključnog je značaja da nastavnik individualizuje nagrađivanje kako bi maksimal-

no podstakao unutrašnju i spoljašnju motivaciju svakog učenika ponaosob (Merrett & Merrett, 2013). Pored ovoga, da bi nagrada imala efekata, nastavnik treba da bude upoznat sa određenim okolnostima i uslovima, koji bitno utiču na njenu primenu. Nastavnik treba dobro da poznaje prirodu delovanja nagrade, tako da je može promišljeno i planski primenjivati u vaspitnom radu. To podrazumeva da nastavnik ima adekvatnu pripremu, odnosno da bude upoznat sa osnovnim karakteristikama vaspitnih postupaka koji se primenjuju u radu sa učenicima s ciljem da učenici razviju pozitivan odnos prema školi i učenju. Najpre, nastavnik treba da se upozna sa značenjem, ulogom i funkcijama koje nagrađivanje ima. Pored toga, važno je da nastavnik bude svestan da efikasnost nagrađivanja, ali i drugih vaspitnih postupaka, umnogome zavisi od kvaliteta njegovog odnosa sa učenicima.

Štetni efekti se mogu javiti ako nastavnik učeniku obeća nagrade samo zato da bi učestvovao u radu, bez obzira koliko uspešno je učenik rešio zadatak. Stoga, nastavnik će napraviti veliku grešku ako uvede neki vid materijalne stimulacije za samo učestvovanje učenika u aktivnosti, bez povratne informacije o efikasnosti ovog učestvovanja (Lalić, 2002).

I pored ovih negativnih efekata, ne može da se kaže da nagrada nema pozitivnih efekata. Pozitivne efekte nagrade možemo očekivati ukoliko učenik zna šta konkretno treba da uradi i koje će ostvarenje biti nagrađeno. Smatra se da nagrađivanje učenika vodi ka povećanju interesovanja za određenu aktivnost. Drugim rečima, učenici će se angažovati na sadržajima koji ih prethodno i nisu interesovali, ako im uspeh na tim sadržajima donosi određenu vrstu nagrade. „Kada se nagrađivanje doživljava kao informacija o vlastitoj uspešnosti, kada ono služi povećanju kompetencije, onda je ono motivaciono pozitivno“ (Lalić, 2002: 244).

Metoda sprečavanja se koristi od kada postoji vaspitanje i obrazovanje. Može se definisati kao sistem mera i postupaka kojima se sankcionišu nepoželjni vidovi ponašanja u svrhu zaštite i optimalnog funkcionisanja i razvoja vaspitanika. Ovaj metod se primenjuje onda kada druge metode ne funkcionišu u svojoj primeni. Nastavnik treba da koristi ovaj metod onda kada iscrpi sva sredstva iz drugih metoda (uveravanje, ubeđivanje, podsticanje, vežbanje i navikavanje). Ovu metodu treba shvatiti kao „pedagoški opravdanu intervenciju koja s jedne strane ima preventivnu a sa druge korektivnu funkciju“ (Trnavac i Đorđević, 2002: 138). Metodu sprečavanja ne treba primenjivati na jednom učeniku u svojstvu primera ostalim u kolektivu. Bilo koje sredstvo sprečavanja treba da ima individualni karakter usmeren na poboljšanje ponašanja ličnosti i pružanje pomoći usled pogrešnih postupaka. Ne može se kazniti kolektiv zarad neodgovornosti pojedinca, niti pojedinca da bismo pokazali kolektivu kako je opasno praviti greške. Kada se sredstva sprečavanja primenjuju na pojedincu kao primer za kolektiv, po pravilu imamo preoštru sankciju koja najčešće daje suprotan efekat – umesto da popravi, pojačava devijantno ponašanje pojedinca. Vaspitač mora sistematski da prati razvoj vaspitanika, kako bi mogao po potrebi prvo da primeni preventivna sredstva, a tek u krajnjoj nuždi sredstva kažnjavanja. Vaspitne mere neće imati efekta ako se ne uklone uzroci koji su doveli do nepoželjnog ponašanja. Cilj kažnjavanja nije osveta prema detetu, već sprečavanje negativne forme ponašanja.

Termini „kazna” i „kažnjavanje” uglavnom imaju negativno subjektivno značenje, povezano sa zastrašivanjem, ponižavanjem i nanošenjem fizičkog bola. Pojam kažnjavanja dece se često ograničava samo na telesno kažnjavanje i grubo postupanje i uglavnom se i vode rasprave da li je dozvoljeno i opravdano uopšte koristiti kazne u vaspitanju dece.

Faktori koji utiču na efikasnost kažnjavanja predstavljeni su kao: metod na koji se vrši kažnjavanje, metod na koji se kažnjeni odgovor nemamerno potkrepljuje i održava, metod na koji se kažnjeni odgovor nenamerno potkrepljuje i održava i metod na koji diskriminativni faktori utiču na kažnjavanje. „U razmatranju kažnjavanja u vaspitnom procesu, izdvajaju se kao značajni samo neki od njih: odloženost kažnjavanja, intenzitet, doslednost, zatim odnos između kažnjavanja i kažnjenog, kao i verbalno objašnjenje koje se daje uz kažnjavanje” (Gašić-Pavišić, 1985: 55).

U savremenim uslovima vaspitanja postoje realni razlozi za korišćenje sredstava sprečavanja jer razvoj vaspitanika veoma često prate nepovoljni uslovi ili na njega često deluju određeni negativni faktori. Ipak, metodu sprečavanja i kažnjavanja treba koristiti veoma oprezno kako bi se ostvarili svi metodski postupci koji su u osnovi humani jer nastoje da pomognu vaspitanicima da savladaju pojedine slabosti. Korišćenje straha kao metoda uvek izgleda kao da deluje, ali ne budi prirodnu motivaciju deteta da saraduje i pomogne roditelju. Kao što smo ranije приметили, poslušnost i saradnja veoma su različiti. Deca moraju biti voljni pomagači da bi bili spremni da saraduju sa roditeljima, a lomeći volju deteta kaznama ne postizemo taj cilj. Teško je napustiti metodu kažnjavanja, jer pokazuje dobre rezultate na kratke staze. Iako ne želimo da kažnjavamo našu decu, ne znamo kako drugačije da postupimo. Kažnjavanje izgleda nehumano i neljudski, ali bez toga, naša deca postaju razmažena, zahtevna, bez i trunke poštovanja - jednom rečju nesnosna. Kao odgovor na ovu potrebu za promenom, predlaže da “deca snose posledice” za svoje ponašanje. Na primer, oduzmu deci neku stvar kao rezultat lošeg ponašanja i umesto da to zovu kažnjavanjem, zovu to “posledicama”. To je pokušaj da iz kazne izbacimo elemenat stida. Umesto poruke “Ti nisi dobar, stoga te treba kazniti”, dete dobija malo pozitivniju poruku “U redu je praviti greške, ali moraš da shvatiš posledice svog ponašanja”. Ovom tehnikom smanjuje se krivica, ali iako je humanija od kažnjavanja i dalje je zasnovana na strahu. Ovaj pristup je bolji od kazne, ali ne budi prirodnu želju deteta na saradnju. U neku ruku, to je lepši način da kažemo „bićeš kažnjen” (Grej, 2001: 122).

S obzirom da se efekat kažnjavanja ne postiže jednostavno i bez planiranja, neophodno je da nastavnik bude upoznat sa određenim uslovima koji bitno utiču na uspešnost kažnjavanja. Kako bi primenio određenu vrstu kazne, on najpre treba da razmotri principe kažnjavanja koji utiču na ponašanje učenika. Prema Laliću (2003) ti principi su sledeći:

1. Kažnjavanje učenika za određeno ponašanje treba da sledi odmah nakon ponašanja koje želi da se smanji. Pored toga, kazna treba da bude u logičnoj vezi sa postupkom zbog kog je učenik kažnjen. Za ovo se kaže da je to „princip prirodnih posledica”. Prema ovom principu, učenik ne sme da bude kažnjen na primer jedinicom iz određenog predmeta zato što je bio nedisciplinovan na tom času;

2. Kao i za ostale vaspitne postupke, i za kažnjavanje važi da treba da bude dosledno. Doslednost se odnosi na stepen, vrstu, način kažnjavanja i okolnosti kada će se kazna primenjivati. Kada kažemo da kazna treba da bude dosledna, mislimo na to da se određeni postupak u svakoj situaciji kažnjava, bez obzira kakvo je raspoloženje nastavnika ili o kom učeniku je reč. Zato, veoma bitno je da nastavnici međusobno razgovaraju o kriterijumima prihvatljivog ponašanja i uspostave saglasnost među njima, s ciljem da neprihvatljivo ponašanje tretiraju dosledno;

3. Kao i za celokupan nastavni proces, i u domenu kažnjavanja učenika je bitno uvažavanje individualnih razlika. Nekoј deci je dovoljna blaga opomena ili razgovor, dok je sa nekom decom potrebno strožije postupati. Pritom, najvažnije je saznati uzrok ponašanja, odnosno postupka koji treba da se kazni, pa zatim, odabrati kaznu u skladu sa uzrokom. Nastavnik treba biti oprezan u kažnjavanju, kako ne bi nepravедно kaznio učenike koji nisu zaslužili da budu kažnjeni;

4. Učenici koji su često puta kažnjavani, postaju „otporni“, pa tako kazna gubi svoj efekat. Ponavljanjem određene kazne, pa čak i da je u pitanju najstrožija kazna, učenik se adaptira na nju i tako ona postaje nedelotvorna;

5. Na efikasnost kažnjavanja u školi utiče i intenzitet kažnjavanja. Istraživanja su pokazala da je uvođenje tihih opomena za nedisciplinovano ponašanje rezultiralo opadanjem učestalosti nemirnog ponašanja, što se inače nije postizalo jačim kaznama (glasnim opomenama). Kada nastavnik glasno opemene nekog učenika, time skreće pažnju ostalih učenika na nemirno dete i tako pažnja služi kao potkrepljivač nemirnog ponašanja i

6. Ono što je od posebnog značaja u postupku kažnjavanju jesu nastavnikova objašnjenja o onome šta je kažnjivo. Učeniku treba ponuditi razloge za neučestvovanje u kažnjenom ponašanju.

Što je kazna stroža, to je neprihvatljivo ponašanje više suzbijeno, što skorije dođe do kažnjavanja nakon neželjenog ponašanja, to su efekti kažnjavanja veći. Jednom primenjena kazna treba uvek da se koristi za primere takvog ponašanja.

ZAKLJUČAK

Kažnjavanje kao i nagrađivanje predstavlja oblik socijalne kontrole. Ako se socijalizacija shvati kao prihvatanje i pridržavanje normi i standarda koji važe u društvu, onda je jasno da je socijalna kontrola neophodna za obezbeđivanje primenljivosti normi i standarda. Učenje socijalne uloge i njeno adekvatno ostvarivanje u zavisnosti je od uspešnosti sankcija koje se primenjuju prema pojedincu koji tu ulogu usvaja. Funkcionisanje socijalnih sankcija predstavljeno je kroz objašnjenja. Prema jednom od njih „nagrade i kazne predstavljaju znake koji detetu pokazuju da li je njegovo ponašanje u datoj situaciji ispravno ili neispravno, prema drugom tumačenju, sankcije su inhibitori nepoželjnog ponašanja (kazne) odnosno energetske pokretači poželjnog ponašanja (nagrade)” (Goslin, 1969: 91). Takođe nagrada i kazna deluju tako što olakšavaju utvrđivanje veza iz-

među spoljašnjih i unutrašnjih draži i bihevioralnih odgovora. Spoljašnje nagrade i kazne vremenom postaju internalizovane, tako da se javljaju kao unutrašnji pokretači ponašanja. Spoljašnje sankcije su značajan faktor formiranja unutrašnje kontrole ponašanja do koje dolazi u toku moralnog razvoja deteta. Javljanje unutrašnje kontrole ne ukida potrebu za spoljašnjom kontrolom. „Postoji razlika između učenja nekog ponašanja i motivacije za postignućem naučenog ponašanja, a pošto se može pretpostaviti da je motiv za izbegavanjem neprijatnosti uvek prisutan, sledi da kažnjavanje ima snažniji uticaj na internalizaciju ponašanja od nagrađivanja” (Gasić-Pavišić, 2005: 99). Spoljašnje sankcije predstavljaju značajan deo procesa kojim se dete osposobljava da proceni vrednost svog ponašanja i u kojem uči da se ponaša na prihvatljiv i poželjan način. Sredina i kolektiv mu pružaju eksplicitne informacije o tome šta se od njega očekuje. Efikasnost nagrada i kazna zavisi od niza karakteristika – vrste, jačine, učestalosti, vreme i raspored primene, delatnost, afektivni odnos na relaciji vaspitač-dete. Na osnovu karakteristika, „jedan od opštih nalaza je da je kažnjavanje efikasnije u eliminisanju nepoželjnog ponašanja, a da je nagrađivanje efikasnije u učenju i sticanju poželjnog ponašanja” (Ibid, 2005). Delovanje kazne izaziva određenu protivrečnost, jer ukoliko je kazna stroga, utoliko je potpunija i trajnija inhibicija kažnjenog ponašanja. Stroga kazna otežava detetu učenje, dok blaga kazna dopušta koncentraciju na datu aktivnost ali slabo podstiče motivaciju za postupanje u datoj situaciji. Najvažnije je u primeni kazni kao negativnih sankcija kojima se reguliše detetovo ponašanje, da se očuva dečje samouvažavanje i da se ne naruši njegova pozitivna slika o sebi. Kažnjavanje treba da bude praćeno objašnjenjima iz kojih dete može da shvati šta je pogrešilo a šta je ispravno u njegovom ponašanju. Kazne za nepoželjno ponašanje treba primenjivati udružene sa nagradama za poželjno ponašanje, što će ubrzati detetu da nauči poželjno ponašanje i omogućiti izgrađivanje samouvažavanja. Između deteta i osobe koje ga kažnjava održaće se odnos privrženosti koji je ujedno i uslov za efikasnost bilo koje vrste sankcija.

LITERATURA

- Alhassan, A. B. „School Corporal Punishment in Ghana and Nigeria as a Method of Discipline: A Psychological Examination of Policy and Practice”. *Journal of Education and Practice* 4, 27 (2013): 137–147.
- Bjekić, D., L. Zlatić i M. Vučetić. „Status psiholoških faktora uspešnog učenja u pedagoškoj psihologiji kao naučnoj i nastavnoj disciplini“. U *Nastava i učenje – stanje i problemi*, uredili K. Špijunović, S. Marinković i N. Kundačina, 209–224. Užice: Učiteljski fakultet u Užicu Univerziteta u Kragujevcu, 2011.
- Brković, A., M. Petrović-Bjekić i L. Zlatić. „Motivacija učenika za nastavne predmete“. *Psihologija* 31, 1–2, (1998): 115–136.
- Ching, G.. “Looking into the Issues of Rewards and Punishment in Students”. *International Journal of Research Studies in Psychology* 1, 2 (2012): 29–38.

- Dad, H. *Effectiveness of Reward and Punishment as Modifiers of Students Classroom Behaviour*. Pakistan: Institute of Education and Research, 2004.
- Gašić-Pavišić, S. *Kažnjavanje i dete*. Beograd: Prosveta, 1985.
- Gašić-Pavišić, S. *Modeli razredne discipline*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 2005.
- Goslin, D. A. *Handbook of Socialization Theory and Research*. London: Rand Mc Nally, 1969.
- Grej, Dž. *Deca su iz raja*. Beograd: Moć knjige, 2001.
- Lalić, N. „Primena postupka kažnjavanja u školi“. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja* 35 (2003): 245–266.
- Lalić, N. „Primena nagrade i pohvale u školi“. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja* 34 (2002): 236–258.
- Matera, B. *The Effects of Rewards and Punishments on Motivations of the Elementary School Student*, 2009. Retrieved Mart 13, 2015 from <http://eric.ed.gov/?id=ED515918>
- Merrett, A. & L. Merrett. *The Use of Reward Systems to Improve Behaviour and Attainment in Schools*, 2013. Retrieved Mart 13, 2015 from http://gallery.mailchimp.com/190e1a2340b0ac27df93d7332/files/Vivo_rewards_and_behaviour_literature_review_V3_4_.pdf
- Prtljaga, S. (). Kriterijum ocenjivanja u funkciji motivacije učenika. *Pedagoška stvarnost*, 54, 9–10 (2008): 1004–1013.
- Trnavac, N. i J. Đorđević. *Pedagogija*. Beograd: Naučna knjiga, 2002.
- Vučetić Lalić, N. (). Nagrađivanje i kažnjavanje dece različitog socijalnog ponašanja. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 39, 2 (2007): 367–382.
- Witzel, B. & S. Mercer. “Using Rewards to Teach Students with Disabilities”. *Remedial and Special Education* 24, 2 (2003): 88–96.
- Wong, O. & H. Fanny. *Perceived Effectiveness of Reward and Punishment by Secondary School Students*. Hong Kong: University of Hong Kong, 1992.

Bisera Jevtić

REWARD AND PUNISHMENT - MODIFIERS OF CONDUCT AND ORIENTATION OF YOUNG PEOPLE

Summary

This paper deals with a comparative analysis of the relevant literature concerning the effectiveness of the system of rewards and punishments, their righteousness and arbitrariness, (not) the motivation of young people in order to modifying behavior and orientation. Application of reward and punishment requires knowledge and fulfillment of several conditions that ensure their effectiveness. The aim of our theoretical qualitative research is to support the hypothesis that reward and punishment have an important role in the value orienta-

tion of youth. It is believed that it is widely supported thesis and after redefining many studies, it is evident that the connection is present. Two-way effects exist, which means that the range and in two-way directions. To the success of the strategy to be effective, it is necessary to become familiar with the causality of corrective actions as a function of emotionality young. For these aspects as a suggestion of further research, it may be useful to apply different approaches with accentuated by emphasizing the context of research and its content. Keywords: Reward, punishment, orientation, behavior, emotions.